

Universitäts- und Landesbibliothek Tirol

Quid Thascius Caecilius Cyprianus de corpore eiusque cultu iudicaverit

Göcking, Cornelia

[ca. 1935]

Caput tertium: De balnis

Caput tertium :

De balnis.

Romani cotidie corpora lavare solebant quo tempore christianorum religio in imperio eorum divulgari coepta est. Non solum nulla fere domus divitum civium sine balneo erat, sed etiam omnis fere urbs laudis cupida magnifica huius generis aedificia ingenti sumptu exstruxerat, in quibus quilibet modo mercede data,¹⁾ modo gratis corpus abluere poterat. Tabulae regionum Constantino imperatore (mort. anno p. Chr. n. 323) confectae iam 856 thermas enumerant.²⁾ De luxuria vero quae in his balneis ostendebatur, nonnihil e Senecae epistula ad Lucilium cognoscimus, in qua idem balneum in villa Scipionis Africani sine sumptu exstructum laudibus effert.³⁾

1) Juv. sat. 6: "quadrante lavari." 2) cfr Pauly-Wissowa R.E. II. 2 p. 2747 s.v. Bad. 3) Seneca ep. 86. 3. (ed. O. Hense, vol. III. p. 331/9): „vidi villam exstructam.... balneolum angustum, tenebricosum ex consuetudine antiqua: non videbatur maioribus nostris caldum nisi obscurum... ac nunc quis est, qui sic lavari sustineat? pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis et pretiosis orbibus refulserunt, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt, nisi illis undique operosa et in picturae modum variata circumlitio praeiexitur, nisi vitro absconditur camera, nisi Thascius lapis quondam rarum in aliquo spectaculum templo piscinas nostras circumdedit, in quas multa sudatione corpora exsaniata demittimus, nisi aquam argentea epitonia fuderunt... quid cum ad balnea libertinorum pervenero? quantum statuarum, quantum columniarum est nihil sustinentium sed in ornamentum positarum impensae causae! quantum aquarum per gradus cum fragore labentium! eo deliciarum pervenimus, ut nisi gemmas calcare nolimus ...'.

E qua tanta luxuria apparet Romanos balneis minus ad munditiam valetudinemque tuendam quam ad voluptatem libidinemque captandam usos esse. Qua de causa mirum non est, quod patres ecclesiastici frequentationi balnearum intercesserunt. Quamquam Christianis munditiae vel valetudinis infirmas causa balneis uti licebat,¹⁾ tamen oblectationis causa balneas frequentare iis crimini erat. Erant quidem qui ardore religionis adducti corpora torquerent et a balneis quoque abstinerent²⁾, sed etiam his balnearum beneficium, si morbo laborabant, concedebatur.

Carthagine, cum in terra satis calida et arida sita esset, incolis necesse erat balneis uti. Et permagnus ibi erat horum aedificiorum numerus³⁾, testibus Tertulliano, Cypriano aliis. Tertullianus ipse, homo asperrimae indolis, se cotidie corpus lavare dicit.⁴⁾ In libro "De corona" memoriae tradit Christianos post baptismum septem dies a balneis abstinere,⁵⁾ unde concludas Christianos alio tempore iisdem balneis atque cives idololatrias usos, etiam thermas publicas adire solitos esse,⁶⁾ quas homines divites ob earum magnificentiam balneis privatis praeferrebant.

Post hoc tamquam procemium ad inceptum redeo. Cyprianus, episcopus Carthaginiensis, balneas ad munditiam corporis servandas magni aestimavit. Quod ut confirmem unum locum ex epistulis afferro. Ut martyres,

1) cfr. Joh. Zellinger; Bad und Bäder in der altchristl. Kirche. p.8. 2) Praecipue monachi, qui in terris in orientem versis vivebant; deinde ~~versis~~/vivebant, Montanistae et Manichaei a balneis abstinebant.

3) Tertul. De idolol. VIII. (Reif. p.37) monet fabros christianos templa simulacraque Dei ficti rarissime aedificari; "domus vero et praetoria et balnea et insulae quantae?"

4) Postquam autem ad Montani doctrinam se vertit, Tertullianus se a balneis abstinet tempore "xerophagiarum". 5) Deo cor. III. (Oehler, p. 126)

6) Tertul. Apolog. 42. "non sine balneis vestris cohabitamus in hoc saeculo." (Oehler, p. 136)

40
qui vitam in metallis miserrimam trahunt, consoletur, promittit iis pro certo membra sorum nunc sine balneis sordida, in vita, qua post mortem fruantur, nitida fore, atque iam nunc membrorum loco eorum animos a Deo ablui affirmat.¹⁾

Quo loco Cyprianus, quamquam moleste fert, quod Christiani balneis egent, tamen a balneis abstinere partem esse verae paenitentiae censet. Itaque paenitentia commotum eum non putat "qui ex primo criminis die lavacra cottidie celebrat."²⁾ Immo vero Davide exemplo usus, qui quamquam innocentia excellebat, tamen, ut Dei gratiam sibi rursus conciliaret, "in sacco atque cinere" volutabatur,³⁾ ei obicit. Quo magis peccatorem decet "solo adhaerere cineri, in cilicio et sordibus volutari."⁴⁾

1) Ep. 76. 2. p.830/2. Munditiam neglectam castigationem duram esse intellegi potest ex litteris quoque confessorum Romanorum ad Cyprianum datis. (ep.31.8.p.564/6)

Tertullianus ipse docet in opusculo "De ieiuniis adversus psychicos" Christianos quantum potuerint curavisse, ne fideles capti ex sordibus laborarent. (De ieiun.XII.Reif.

p.220). 2) De lapsis XXX.p.259/4 . 3) De lapsis XXXI.p.260/11.

4) De lapsis XXXV. p.262/23. A. Judaeis Christiani cinerem paenitentiae maerorisque signum receperunt. - Sed etiam in aliis religionibus terra cinisque iam antiquitus magni erant momenti. Mauritius A. Canney (Hastings Encyclopaedia of Religion and Ethics II. p.112 s.v. ashes) ostendit ignem, aquam, cinerem in lustrationis ritibus inter se permutari posse. cfr. Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, publié pr.F.Cabrol, Paris 1910. Tome II. 2me partie p.3037 s.v. Cendres.

Qua de re idem sentit Cyprianus atque omnis ecclesia suae aetatis, quamquam haec paenitentiae disciplina praescripta non erat. Quisquis enim huic mori non obsequebatur, indignationem fidelium commovebat, ut e Cypriani¹⁾ verbis elucet. Accedit quod Tertullianus quoque in libro "De paenitentia"²⁾ rem in ludibrium vertat, cum scribit: " Quid si praeter pudorem, quem potiores putant, etiam incommoda corporis reformident, quod illotos, quod sordulentos...oportet deversari...? Num ergo in coccino et Tyrio pro delictis supplicare nos condecet? Cedo acum crinibus distinguendis et pulverem dentibus eliminandis et bisulcum aliqua ferri vel aeris unguibus repastinandis...Praeterea exquirito balneas laetiores, hortulani maritimive secessus adiecto ad sumptum, conquirito ~~XXXIIII~~ altitium enormem saginam, defaecato senectutem vini; cumque quis interrogarit, cur animae largiaris: "deliqui, dicito, in deum, et periclitor in aeternum perire; itaque nunc pendeo et maceror et excrucior, ut deum reconciliem mihi, quem, delinquendo laesi." (De paenit.XI. ed./E.Preuschen p.16/14).Nonnulla similia in libris Hispani illius Paciani inveniuntur, qui et ipse negat paenitentiam cum balnearum usu coniungi posse.³⁾

Ut doceat, quantopere displiceat Deo vitium contumaciae, Cyprianus exempla poenarum affert, quibus omnipotens Deus eos olim affecit, qui, postquam a cultu divinae religionis se averterant, tamen a balneis non abstinebant. Nam "exempla sunt omnium tormenta paucorum."⁴⁾

1) De lapsis XXX. p.259/4 . 2) De paenit.XI.

3) Paraenesis ad poenit.X. (Migne: Patrologiae curs. comp. Ser.lat. XIII. 1087): "quid dicitis poenitentes? Ubi est vestra carnis interitus? An quod in ipsa poenitentia lautiores semper inceditis, convivio farti, balneis expoliti, veste compositi?"

4) De lapsis XXIII. p. 254/15.

42

Commemorat ergo lapsam illam, quae vera religione dimissa continuo balneas adiit. "Hoc enim crimini eius", inquit, "et malis deerat, ut et ad balnea statim pergeret, quae lavacri vitalis gratiam perdidisset"¹⁾ et quae illico punita ab immundo spiritu correpta est, ut paulo post animam mitteret.²⁾

De balneis mixtis.

Cives christianos et idololatrias eisdem balneis usos esse supra commemoravimus, et hoc loco addimus eos interdum iisdem libidinibus se dedidisse. qua de causa sancti patres iustas querelas protulerunt de balneis; et Cyprianus quoque queri cogitur, quod virgines christianae ad balneas promiscuas adeant et hoc modo "infames earum ac

1) De lapsis XXIV. p. 254/19. 2) Hoc loco minime praetereundum existimo veteres scriptores christianos saepe mentionem facere delictorum incommodorumque quae in balneis accidisse tradunt, velut Theodoretus a Cyro, qui in libro qui "Historia sacra" inscribitur (ed. L. Parmentier; Die ältesten christlichen Schriftstellen, vol. XIX. Lipsiae 1911 p. 266) cap. IV. 26. 6. memoriae tradit imperatoris Valentis (364-78) servum balneatorem (τοῦ βαλανείου περιποιημένος ἐν μέλει) derisisse Aphraatem, cum a balneis abstineret; qua de causa balneis pro domino paratis servum in aquam fervefactam incidisse et ambustum esse. - Deus, cum hac in narratione puniat irrisorem in balneis, in balneis etiam homines sanctos ab iis qui eos insecuntur, tueri scit, ut legimus in libro de Passione Sanctae Caeciliae (cuius scriptor sane quidem auctor locuples non est). cfr. H. Quentin (Dict. d'archéol. chrét. et de liturgie, II. 2. s. v. "Cécile Ste" p. 2717.) - Nonnulla alia huius generis testimonia collecta sunt a Iohanne Zellinger: Bad und Bäder in d. altchristl. Kirche. p. 32.

detestabiles fabulas¹⁾ moveant, quibus virginitatis dignitas laedebatur.²⁾

Ut apud Graecos feminarum lavationes antiquitus a viris separatae fuerunt, ita apud Romanos quoque usque ad finem liberae rei publicae balneae communes virorum et feminarum non inveniuntur. Aedificia igitur balnearum ita divisa sunt, ut viri et feminae separatis balneis utantur. In oppidulis autem, ubi feminae suas non habent thermas, ad horas constitutas lavatum veniunt.³⁾ Plinius primus fere balnearum mixtarum mentionem facit.⁴⁾ Eos autem qui ad ea adeunt, infamia flagrare docet Quintilianus, cuius verba proferre placet: "Est signum adulterae lavari cum viris."⁵⁾

Sed balnearum promiscuarum consuetudo adeo increbrescit, ut ab imperatoribus, qui morum censores fuerunt, ut ab Hadriano (117-138), M. Aurelio (161-180), Alexandro Severo (222-235) viri a feminis disiuncti lavari iubeantur. Qua in re parum proficiunt. Ipsi enim sacrorum antistites christiani, id quod supra diximus, fideles ne hunc tam turpem morem sequantur, monere debent. - Ac Cyprianus virginibus, quae promiscuis balneis utuntur, crimini dat, quod libidinem virorum corporibus suis nudis aspectis excitent, et quod ipsae corpora sua Deo dicata

-
- 1) De hab. virg. XX. p. 201/15. 2) Concilium quoque Laodicensem Can. XXX. morem hunc perditissimum carpit et Christianos vitare iubet verbis qui secutur: "Quod non oportet cum qui est sacratus, vel clericus, vel exercitator in balneo cum mulieribus lavari, neque omnem penitus Christianum vel laicum. Haec est enim apud primas gentes condemnatio. (Migne P. l. 67. 168. A; Codex canonum ecclesiast.)
- 3) Velut in hac quaestione "Metallum Vipascense" mulieres sole orto usque ad septimam horam, viros ab hora octava usque ad noctis secundam lavari iubet. epr. H. Dumaine (Dict. d'archéologie chrét. et de lit. par Cabrol-Leclercq Paris 1925 vol II. p. 72 s. v. "bains.") 4) C. Plin. Sec. Nat. hist. XXXIII. 153: "Videret haec Fabricius et stratas argento mulierum balneas... cum viris lavantium."
- 5) M. Fab. Quint. instit. orat. V. 9. 14.

44
ignominia onerent.¹⁾

Ad tantam morum corruptionem plurimum contulit palaestra Graeca in usum Romanorum recepta, Accedit illud de quo Ioannes Zellinger sibi perspexisse videtur: "dass diese christlichen Südländerinnen durch eine gewisse antike Naivität ethisch entlastet werden."²⁾ Homines antiquitatis hominibus nostrae aetatis simpliciores erant in corporibus nudis videndis, quorum effigies arte factae omnibus locis videre consueverant. Cyprianus ipse virgines causas quasdam, quibus se purgent, proferentes facit. "Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat, mihi tantum reficiendi corpusculi cura est et lavandi." Sed eas refutat his verbis: "Non te purgat ista defensio nec lasciviae et petulantiae crimen excusat, sordidat lavatio ista, non abluit. nec emundat membra, sed maculat."³⁾ Similem sententiam profert, cum interpretatur Luc.XI.40. Unde elucet satis esse hominibus mentem a peccatis purgare ut etiam mundi sint cute ac corpore.⁴⁾

In dialogo, quem modo memoravimus, Cyprianus dicere pergit: "Inpudice tu neminem conspicias? ipsa conspiceris inpudice, oculos tuos turpi oblectatione non polluis? sed dum oblectas alios, ipsa pollueris."⁵⁾ Non minis igitur solis, sed maxime verbis ad persuadendum aptis virgines

1) De hab.virg.XIX.p200/23. 2) Ioh.Zellinger; Bad und Bäder in d.altchristl.Kirche p.38. 3) De hab.virg.XIX.p201/3. Qua cum sententia conferantur ea quae dicit Hieronymus (+ 420) balnearum adversarius ille acerrimus: "Nitens cutis sordidum ostendit animum" (ep.117.6. rec.J.Hjilberg 1912. p.429/17.) Non idem sentit ignotus quidam Christianus quarti saeculi, qui dicit: "Bonum est autem et puritati conveniens, etiam corpus aqua diluere... Ubi autem ista, quae deforis est purificatio carnis negligitur, certum est ibi neque de purificatione mentis ac munditia cordis curam geri. Ita ergo fit, ut is quidem qui intrinsecus mundus est, mundetur sine dubio et extrinsecus". (Migne, P.Gr.I.1353 BD)
4) De opere et elzem. II.p.374/14. 5) De hab.virg.XIX.p. 201/6.

balneis promiscuis uti prohibere studet. Ut Clemens Alexandrinus Cyprianus virgines simul cum veste pudorem ponere censet.¹⁾ Balnearum autem beneficium, si virgines in comitatu mulierum corpora lavant, haud gravate concedit.²⁾

De balneis symbolum significantibus.

Quam iuste Cyprianus alique symbolo balnearum pro baptismo utantur, e nominis vi elucet; nam verbum Graecum a quo nomen ductum est baptismatis, id est βαπτίζω valet "mergere".

Cypriani aetate in Africa usitatum erat demergendo sacris Christianis initiare. Illa igitur pars balnearum, cui erat nomen piscinae vel baptisterio, quae tanta aquarum copia abundabat, ut facultatem natandi praeberet, in sanctae religionis baptisterium versa est.

Quo quidem tempore Cyprianus controversiam cum haereticis de baptismo habebat, saepe illo symbolo in epistulis libellisque utebatur. Hic nunquam nomen balnearum, sed lavacri invenitur.

Baptisma imprimis est "lavacrum regenerationis",³⁾ quo homines, postquam lauti sunt, novae accipiunt vitae vires.⁴⁾ Qua de causa a Cypriano baptisma lavacrum quoque vitale⁵⁾ vocatur. Et cum "lavacrum carnale", ut eius verbis utar, munditiae causa comprobet, de baptismo laetatur, quod lavacrum animam "ab omni faece contagionis antiquae"

1) Clemens Alex. Paedag. III.5 (ed. O. Stählin, Lpz. 1905: Die griech. christl. Schriftsteller vol. XII. p. 255): „κοινὰ δὲ ἀνέγκειν ἀνδράσιν ὁμοῦ καὶ γυναῖξιν τὰ βαλανεῖα, καὶ τεύχεα εἰς τὴν ἄκρασίαν προδύονται... εἰδὲ προδυσμένους ἑκατὶ χιτῶνι καὶ τὴν εἰδῶ φαίνεσθαι μὴν βούδοντας κακί, ἔκονσαι δ' ὁμοίως εἰλύχονται κακί.”

Qua sententia in memoriam revocantur haec verba Herodoti I.8.:

„Ἑκατὶ δὲ χιτῶνι συνεκδύεται καὶ τὴν εἰδῶ γυμνῇ.”

Quae dicta profert Theodoretus (Graec. affect. curat. IX.)

adversarius Platonis sententiae (De republ. IV. 457):

„προδυστέον δὲ ταῖς τῶν θυλάκων γυναῖξιν, ἐπειδὴς ἄρετὴν ἀντὶ ἡμαρτίων ἀμφιέσονται.”

cfr. C. Weymann: Zu den Vitae S. Melaniae iunioris. (Hist.

Jahrb. d. Görresgesellschaft. XXIX. 1908, p. 589). 2) De hab. virg.

XXI. p. 202/4. 3) Ep. 74.5 p. 803/16; Ep. 74.6 p. 804/5.

4) Ad Donat. III. p. 5/5. 5) Ep. 73.3 p. 780/18.

purget.¹⁾ Etiam Iudaeos baptismatis lavacro solo, quo sanguinem Christi ab ipsis haustum ex animis abluerent, sacris Christianis initiari posse affirmat.²⁾ Verum si quis se extra ecclesiam in haereticorum lavacro mundari posse putat, is discrepat a sententia Cypriani; nam haereticorum baptismus "sordidam et profanam tinctionem" esse contendit.³⁾ quae peccata pristina non modo non delet, sed novis et maioribus delictis animam cumulet;⁴⁾ quicumque igitur "ab adultera... aqua" ad veram religionem veniant, abluendos esse aqua veritatis.⁵⁾ Nihil vero interesse utrum, qui baptizentur, aqua salutari "loti" sint an "perfusi" tantum, ostendit discipulo cuidam nomine Magno, quippe cum baptismatis lavacro delicta non "carnalis lavacri" modo abluantur, ubi "et aphonitris et ceteris quoque adiumentis et solio et piscina" opus sit.⁶⁾ Immo eandem vim inesse aspersioni ipsi aquae sanctae atque lavacro.⁷⁾

Cyprianus autem signo balnearum alio quoque modo utitur: Christus, cum moreretur ad horam nonam, sanguine suo peccata nostra ex animis abluit.⁸⁾ Martyres quoque sanguine effuso delictis purgantur. Unum vero peccatum haereticus ne sanguine quidem abluere potest, id est peccatum eorum, qui doctrinis falsis in ecclesia discordiam excitant.⁹⁾

Praeterea Cyprianus symbolum balnearum ad lacrimas, paenitentiae testes, notandas saepe adhibet. Carthaginiensem quandam ad vanam religionem lapsam lacrimis oculos abluere iubet, quae antea lineamenta oculorum pulvere nigro depinxit.¹⁰⁾ Atque aspere vituperat sacerdotes, qui prava

1) De hab. virg. II. p. 188/13. 2) Testim. liber I. 24 p. 59/1.

3) Ep. 71. 1. p. 772/7. 4) Ep. 73. 21. p. 795/4; Ep. 69. 16. p. 765/13; Ep. 72. 1. p. 775/10. 5) Ep. 73. 1. p. 779/8. 6) Ep. 69. 12. p. 761/1.

Veteres iam adiumentis validioribus, quibus in balneis cutem purgarent, usi sunt, velut cinere lixivio, Cimolia terra, aliis, quae servi balneatores venditaverunt. Saponem quoque ex Galeni temporibus ad corpora purganda adhibuerunt.

(cfr. Jul. Jüthner: Körperkultur im Altertum, p. 27.)

7) Ep. 69. 12. p. 762/3. 8) De dom. orat. 34. p. 292/19, 9) De cath. eccl. unit. 14. p. 222/8. 10) De lapsis 30. p. 259/18.

misericordia permoti lapsos, qui vocantur, lacrimis gravia vulnera animorum abluere prohibeant¹⁾

Restat, ut dicamus Cyprianum alias quoque balneas misericordia Dei hominibus ad delicta abluenda datas commemorare, beneficia dico in fratres collata.²⁾

Haec Cyprianus de balneis dicit, et locis allatis apparet eum sana mente de hoc instituto iudicasse.

1) Ep. 59.13. p.680/20; Ep 43.5. p. 594/16.

2) De opere et elem.1.p.373/16. Sancti patres cantharos, quos vocant, ante aedes sacras positos cum pauperibus, qui et ipsi ante portas stabant ut stipem a Christiani in templum introeuntibus peterent, comparant, velut S.Chrysostomus Christianos docet ante precationem non manus solas aqua sed maxime animas benignitate abluere. (In illud Pauli 2.Cor.4.13. hom.III.11. Migne P.gr.51/300).

Eadem fere dicta sunt in libro qui "De eleemosyna" inscribitur, cuius auctor ignotus est: "ὁ δὲ τοῦτο δύο κατη-
ρές εἰσι πρὸ τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας· μίς τοῦ ὕδα-
τος, ἐν ᾧ κίπτεται τὰς χεῖρας, καὶ μίς ἡ χεὶρ τοῦ πένη-
τος, ἐν ᾧ εὐδοσιμῇχεται τὴν ψυχὴν σου."

(Migne P.gr. 60.710).cfr. Joh.Zellinger: Bad und Bäder .
p.104 sq.)